

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.921

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Р. Лемик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: roksolana.lemyk@lnu.edu.ua*

Комплексно проаналізовано зміст спеціальних прав сторін у цивільному судочинстві, що ґрунтується на дослідженні наукових праць та матеріалах судової практики. При цьому розроблено теоретичні основи, а також засади практичної реалізації спеціальних процесуальних прав сторін у цивільному судочинстві.

Проаналізовано нормативний матеріал, наукову літературу і судову практику щодо порядку реалізації сторонами їхніх спеціальних процесуальних прав у цивільному судочинстві та сформульовано висновки і пропозиції стосовно порядку здійснення цих прав сторонами.

Сформовано систему спеціальних процесуальних прав у цивільному судочинстві, до якої віднесено, окрім визначених у ст. 49 ЦПК України прав сторін, низку інших процесуальних прав, що передбачені процесуальним законодавством для сторін.

Охарактеризовано правову природу спеціальних прав сторін, розкрито і детально проаналізовано особливості реалізації кожного спеціального процесуального права, закріпленого у цивільному процесуальному законі, а також звернуто увагу на особливості реалізації спеціальних процесуальних прав під час заочного розгляду.

Запропоновано власне бачення вирішення прогалин у законодавстві, що стосуються наслідків реалізації спеціальних прав сторонами у позовному провадженні, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення інституту спеціальних процесуальних прав у цивільному судочинстві України.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2019.69.099>

Здійснення спеціальних процесуальних прав у цивільному судочинстві спрямоване насамперед на реалізацію принципів диспозитивності, змагальності та рівноправності сторін. Необхідність дослідження правової природи спеціальних процесуальних прав у цивільному процесі, їх змісту та обсягу зумовлена тим, що в сучасному українському суспільстві досить гостро стоїть питання реального захисту прав і законних інтересів громадян, проголошених Конституцією України. Зокрема, ст. 55 Конституції України передбачений захист судом прав і свобод людини та гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Аналіз судової практики свідчить про те, що у зацікавлених осіб не завжди є можливість ефективно реалізувати надані їм процесуальні права, що зумовлено як недосконалістю процесуального законодавства (проблеми термінології, невідповідність реаліям правозастосування і т. д.), так і складністю їх реалізації.

Інститут спеціальних процесуальних прав сторін у позовному провадженні донині не був предметом спеціального комплексного дослідження. Наукові праці Д. Д. Луспеника, С. С. Бичкової, К. В. Гусарова, Ю. В. Навроцької та інших учених-процесуалістів здебільшого стосуються питань правового статусу сторін, їхніх окремих прав, цивільних процесуальних правовідносин, доступності правосуддя.

Серед проблем, які потребують розв'язання, найважливішою є з'ясування низки загальнотеоретичних та практичних питань, пов'язаних із розумінням поняття, юридичної природи та системи спеціальних процесуальних прав сторін у цивільному судочинстві, з вирішенням проблеми зловживання спеціальними процесуальними правами, а також із необхідністю виокремлення кола суб'єктів процесуальних відносин, у яких є кореспондуючий обов'язок забезпечити реалізацію прав сторін.

У цій статті поставлено такі завдання: сформулювати систему спеціальних процесуальних прав у цивільному судочинстві; розкрити особливості реалізації кожного спеціального процесуального права сторони, що передбачені у цивільному процесуальному кодексі; критично оцінити практику застосування судами норм цивільного процесуального права, які регулюють спеціальні процесуальні права; охарактеризувати проблему зловживання спеціальними процесуальними правами у цивільному судочинстві.

Право на звернення до суду гарантовано кожному ст. 55 Конституції України, а також ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Цивільні процесуальні права, разом із цивільними процесуальними обов'язками та цивільним процесуальним інтересом становлять основу цивільно-процесуального статусу сторін у позовному провадженні. Більше того, цивільні процесуальні права є обов'язковим елементом змісту цивільно-процесуальних правовідносин.

Усі процесуальні права сторін умовно можна поділити на дві групи: загальні – ті, що належать усім особам, які мають заінтересованість у справі, і спеціальні – ті, що належать окремо визначеним учасникам справи, залежно від їх процесуального статусу.

Усі права, якими наділені сторони в цивільному процесі, можна поділити на такі групи:

1. Права, які характеризують повноваження на відкриття провадження у справі – право на пред'явлення позову (ст. 184 ЦПК України); право на пред'явлення зустрічного позову (ст. 193 ЦПК України), вимоги про виправлення недоліків у рішенні судом, який його ухвалив (ст. ст. 269–271 ЦПК України); право на апеляційне, касаційне оскарження судових рішень і ухвал (ст. 252; 389 ЦПК України); на пред'явлення вимоги про поворот виконання (ст. 444 ЦПК України).

2. Права на зміни у позовних вимогах – право позивача на зміну підстави або предмету позову, збільшення, зменшення розміру позовних вимог, право на відмову від позову (всіх або частини позовних вимог); право відповідача на повне або часткове визнання позову; право сторін укласти мирову угоду (ст. 49 ЦПК України); право на доповнення, зміни до апеляційної чи касаційної скарги або відмова від них (ст. 364, 398 ЦПК України).

3. Право на подання і витребування доказів та участі у їх дослідженні – право сторін подати суду пояснення, подати письмові та речові докази (ст. 43, 84 ЦПК України), вимагати залучення до справи свідків і проведення експертизи (ст. 91, 106 ЦПК України). Право при розгляді справи задавати запитання один одному, свідкам, експертам, (ст. 43 ЦПК України); ознайомлюватися з доказами, брати

участь у їх огляді на місці (ст. 43; 85 ЦПК України). Сторони мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, отримувати копії рішень, ухвал, постанов та інших документів, що є у справі, подавати свої доводи, міркування та заперечення (ст. 43 ЦПК України).

4. Права, пов'язані зі залученням до справи усіх зацікавлених осіб – право звертатися до суду з клопотанням про залучення належних відповідачів, третіх осіб (ст. 51, 53 ЦПК України).

5. Права пов'язані зі забезпеченням законного складу суду, об'єктивності розгляду справи і виконання судових постанов – права сторін заявляти клопотання про відводи суддям (ст. 36 ЦПК України), експертам, перекладачам, спеціалістам і секретарю судового засідання (ст. 38 ЦПК України).

6. Право на участь у судових засіданнях з розгляду справи й у здійсненні окремих процесуальних дій у суді першої інстанції, у провадженні справи в апеляційній і касаційній інстанціях та стадіях перегляду справи за винятковими і нововиявленими обставинами (ст. 130, 135, 158, 304, 333, 365), право на особисту участь у справі чи участь через представника (ст. 38); на пояснення, заяви і виступи у суді рідною мовою та користування послугами перекладача (ст. 7); на одержання виклику та повідомлення про участь у судовому засіданні чи виконанні окремих процесуальних дій (ст. 74).

7. Інші права, що забезпечують захист у процесі – вибір підсудності (ст. 110, 112); забезпечення доказів і позову (ст. 133, 151); приєднання до апеляційної і касаційної скарг (ст. 299, 329), передання справи на вирішення до третейського суду (ст. 17).

Відповідно до положень процесуального законодавства, позивач має право:

– *Змінити предмет або підстави позову.* Позивач має право до закінчення підготовчого засідання змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше, ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі.

Варто наголосити, що позивач може змінити предмет або підставу позову. Якщо в процесі розгляду справи позивач змінює предмет і підставу позову, то це доцільно трактувати як нові самостійні вимоги, а отже, позивач повинен оформити їх самостійною позовною заявою. Законодавець не регулює чисельність застосування права зміни підстави або предмета позову позивачем, тому це право в межах визначених строків можна реалізовувати необмежену кількість разів.

Необхідність змінити підставу позову виникає тоді, коли встановлюється невідповідність між фактами, що обґрунтовують позовні вимоги та обставини, відповідно до яких такі вимоги можуть бути задоволені. Змінювати підстави позову можна тільки у разі залишення незмінної вимоги позивача, відображеної у предметі позову. Не можна вважати зміною підстави позову посилання на нові докази.

Якщо позивач подає письмову заяву про зміну і предмета, і підстави позову, або спочатку подає письмову заяву про зміну предмета, а потім – про зміну підстави позову чи навпаки, то це варто розглядати як нову самостійну вимогу. У такому випадку суд повинен відмовити у задоволенні такої заяви та роз'яснити позивачу право звернутися зі самостійним позовом. При цьому, якщо позивач втратив заінтересованість до первинного позову, то він має право відмовитися від нього або подати заяву про залишення заяви без розгляду.

Непоодинокими в судовій практиці є випадки подання «уточненого позову», «уточнень до позовних вимог», «доповнень до позову», «додаткових позовів». Такі

звернення суди розглядають по-різному: одні відмовляють у розгляді таких заяв або повертають їх позивачам, мотивуючи своє рішення тим, що цивільним процесуальним законом доповнення чи уточнення позовних вимог не передбачено; інші – приймають такі заяви до розгляду. Дійсно, у цивільному процесуальному законі не передбачена можливість доповнення чи уточнення позовної заяви при розгляді справ у судах першої інстанції. Право доповнити звернення в суд допускається щодо апеляційної (ст. 364 ЦПК України) та касаційної скарг (ст. 398 ЦПК України).

Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» роз'яснив, що у разі з'ясування під час проведення попереднього судового засідання, що у позивача наявні до того чи іншого відповідача вимоги, які випливають з пред'явленого позову і не зазначені в ньому, суд відповідно до вимог ч. 5 ст. 12 ЦПК України повинен роз'яснити позивачу його право на пред'явлення додаткових позовних вимог [5, п. 12]. Отже, можна вважати, що такою позицією ВСУ доповнив положення ст. 49 ЦПК України, правом позивача на подання додаткових позовних вимог.

Збільшити або зменшити розмір позовних вимог. Зміна розміру позовних вимог нерозривно пов'язана із розміром сплаченого судового збору. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про судовий збір» у разі, якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою. У разі зменшення розміру позовних вимог, питання щодо повернення переплаченої суми судового збору вирішують ухвалою суду [6].

Щоб уникнути зловживань зі сторони позивача, який при збільшенні ціни позову не сплатив судовий збір, суд повинен застосовувати правило п. 8 ч. 1 ст. 257 ЦПК України і залишати заяву без розгляду у випадку, якщо позивач реалізував своє право на збільшення розміру позовних вимог, не сплативши при цьому судовий збір.

Змінити розмір позовних вимог позивач управі до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справу розглядають у порядку спрощеного позовного провадження.

Право позивача на збільшення або зменшення розміру позовних вимог не повинно ототожнюватися з кількісними або якісними змінами предмета позову. Реалізація цього права стосується тільки вимоги (предмета спору), що вже була заявлена позивачем. Тому заяву позивача про збільшення позовних вимог на розмір пені або іншої штрафної санкції за прострочення платежу, які випливають з того ж договору, доцільно вважати заявою про зміну предмета позову, оскільки вона містить нові вимоги.

Реалізація позивачем права на зміну розміру позовних вимог у заочному провадженні має свої особливості. І хоча Д. Д. Луспенник стверджує, що зміна позивачем розміру позовних вимог до їх зменшення не впливає на можливість продовження розгляду справи в заочному порядку, оскільки при цьому права відповідача на захист від пред'явлених вимог не порушуються [4, с. 126], ця позиція суперечить імперативній нормі ч. 3 ст. 280 ЦПК України, яка передбачає, що у разі зміни позивачем у заочному провадженні розміру позовних вимог суд відкладає судовий розгляд для повідомлення про це відповідача.

Відмовитися від позову всіх або частини позовних вимог. Право відмови позивача від позову – це одностороннє волевиявлення позивача, що зумовлює

припинення процесуальних відносин. Якщо у справі, де позивач заявив відмову від позову, участь також бере третя особа, яка заявляє самостійні вимоги, щодо предмета спору, то суд вимоги такої третьої особи повинен виділити в самостійне провадження, постановивши ухвалу про роз'єднання позовів. У такому новому провадженні третя особа набуває статусу позивача, а відповідачем будуть ті, до кого адресована вимога цієї третьої особи.

Право позивача на відмову від позову забезпечує принцип диспозитивності цивільного процесу і можливість вільно розпоряджатися правами щодо предмета спору. Така свобода дій позивача обумовлює відсутність у нього обов'язку мотивувати своє рішення про відмову від позову, тому неможливо визначити спрямованість реалізації цього права як прагнення врегулювати спір.

Варто розділяти право на відмову від позову від права на відмову від судового захисту. Відмова від позову зумовлює закриття провадження у справі і неможливість повторного звернення до суду, а відмова від судового захисту є воле виявленням позивача, який не бажає продовжувати брати участь у розгляді та вирішенні справи. Відмова від позову є лише одним зі способів відмови від судового захисту. Позивач може реалізувати своє небажання продовжувати здійснювати право на судовий захист одним із п'яти способів, зазначених нижче:

1. Позивач може скерувати до суду заяву про повернення позовної заяви, якщо ухвалу про відкриття провадження ще не постановлено. В такому випадку суддя повертає позовну заяву разом з усіма доданими документами і при цьому позивачеві повертають судовий збір. У такій ситуації у позивача зберігається право звернутися до суду з тотожними вимогами повторно.

2. Позивач також має можливість заявити суду клопотання про відмову від позову на будь-якій стадії судового процесу. При цьому позивач засвідчує факт відмови від позову своїм підписом на заяві. Суд приймає відмову від позову, якщо не порушуються права третіх осіб, і припиняє провадження у справі, шляхом постановлення ухвали про закриття провадження у справі. При відмові від позову позивач втрачає право повторно звернутися до суду з тотожною вимогою.

3. Позивач може до початку розгляду справи по суті подати заяву про залишення позову без розгляду на підставі ст. 257 ЦПК України. Залишення позовної заяви без розгляду дасть змогу позивачеві повторно звернутися до суду після усунення умов, що стали причиною такого рішення.

4. Окрім того, позивач може виразити свою відмову від процесу, не з'явившись у судові засідання двічі. У такому випадку суд залишає позовну заяву без розгляду і за позивачем залишається право повторно звернутися до суду щодо того ж предмета.

5. На стадії виконавчого провадження позивач, на користь якого прийнято рішення, може відмовитися від позову шляхом подання заяви про відмову від стягнення і повернення виконавчого документа.

Якщо позивач відмовляється від частини позовних вимог, суд повинен роз'єднати вимоги позивача на два провадження. У провадженні з вимогами, від яких позивач відмовився, суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. Невизнані вимоги розглядають у другому провадженні, відповідно до загальноприйнятих правил позовного провадження.

Процесуальні права, що належать сторонам, не обмежуються лише рамками ст. 49 ЦПК України. Наприклад, позивач також має право на момент звернення з позовною заявою *обирати відповідача*. Така диспозитивність поведінки позивача при зверненні з позовом дає йому змогу до закінчення підготовчого провадження, а

у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання – замінити первісного відповідача належним відповідачем. Також на момент звернення з позовною заявою у справах, де співучасть є факультативною, позивач має право на власний розсуд визначити чи залучати до провадження одного чи всіх відповідачів.

– *Обрати підсудність справи.* Позивач має право обирати підсудність у справах з альтернативною підсудністю (ст. 28 ЦПК України), у випадку звернення з позовом до кількох відповідачів, які проживають або перебувають у різних місцях (ч. 15 ст. 28 ЦПК України), а також сторони можуть визначити підсудність справи з іноземним елементом в угоді між собою (ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право»). При цьому позивач позбавлений можливості вибирати підсудність у справах, які розглядають за правилами встановлення ЦПК України для виключної та функціональної підсудності.

Право позивача на вибір підсудності може бути реалізоване тільки на момент подання позовної заяви. Після відкриття провадження позивач не може з власної ініціативи змінити підсудність справи, оскільки у ст. 31 ЦПК України законодавець передбачив вичерпний перелік випадків, коли справу можуть передавати з одного суду до іншого.

– *Дати згоду на заочний розгляд справи.* Згода позивача на заочний розгляд повинна бути явною і може бути висловлена як в усній, так і в письмовій формі. Якщо позивач подав письмову заяву про розгляд справи за його відсутності без вказівки про згоду на заочний розгляд справи, суд повинен відкладати розгляд справи для з'ясування думки позивача.

Дотримуючись галузевого принципу рівноправності сторін, законодавець наділяє і відповідача спеціальними правами, для ефективного ним захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

– *Визнання позову повністю або частково.* Це розпорядча дія відповідача, що спрямована на задоволення матеріально-правової вимоги позивача і припинення з ним спору. При цьому, визнання позову відповідачем не варто ототожнювати з визнанням ним окремих фактів чи обставин справи, які підлягають доказуванню, чи з визнанням ним спірного правовідношення.

Причини визнання позову можуть бути найрізноманітніші: передбачення неминучості своєї поразки в процесі та визнання цієї поразки у формі визнання позову; впевненість відповідача в обґрунтованості з фактичної і правової сторін пред'явленого позову; небажання відповідача з певних причин користуватися наявними у нього запереченнями для захисту проти позову.

Пленум Верховного Суду України наголошує, що визнання позову має бути безумовним, а у разі участі у справі кількох відповідачів ухвалення рішення про задоволення позову за наявності для цього законних підстав можливе лише у випадку визнання позову всіма відповідачами [5, п. 4].

Суд уважатиме позов визнаним, якщо у нього не виникатимуть сумніви у тому, що визнання відповідає дійсним обставинам справи, не порушує будь-чиїх прав та законних інтересів і не зроблено під впливом протиправної поведінки інших осіб або з метою приховати інші обставини, необхідні для вирішення справи. Перевіряючи законність визнання позову, суд має діяти винятково у межах, встановлених у ст. 206 ЦПК України: роз'яснити сторонам наслідки відповідних процесуальних дій і ухвалити рішення про задоволення позовних вимог; у разі, якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи

чи інтереси інших осіб, відмовити у прийнятті визнання відповідачем позову та продовжити судовий розгляд.

Суд, що прийняв визнання позову від відповідача у повному обсязі, не вправі на власний розсуд ухвалити рішення про задоволення позову частково чи про відмову в його задоволенні.

Слушною є пропозиція С. С. Бичкової встановити у законі обмеження щодо можливості оскарження в апеляційному порядку сторонами ухваленого рішення при повному визнанні позову [1, с. 275]. Оскільки презумпція добросовісної поведінки сторін у процесі реалізації ними своїх розпорядчих прав дає підстави вважати, що визнання відповідачем позову у повному обсязі задовольняє усі вимоги позивача і в такий спосіб припиняє спір між сторонами, а відсутність спору між сторонами своєю чергою позбавляє підстав для оскарження судового рішення.

У доповненні до попередньої пропозиції, К. В. Гусаров запропонував законодавчо передбачити негайне виконання рішення суду, ухваленого внаслідок визнання позову відповідачем [3, с. 15]. Така пропозиція обґрунтована тим, що рішення, яке було ухвалено на підставі повного визнання позову не буде оскаржуватися, а отже відсутня загроза повороту виконання.

Часткове визнання позову полягає у визнанні однієї з кількох вимог, пред'явлених позивачем. У такому випадку, суд повинен уточнити обсяг вимог, що визнані відповідачем, і розглянути спір по суті заявлених вимог у частині, яку відповідач не визнав. Під час ухвалення рішення, суд задовольняє вимоги, які були визнані відповідачем, і приймає рішення про задоволення або відмову у задоволенні вимог, з якими відповідач не погоджувався.

– *Подати зустрічний позов.* До або під час попереднього судового засідання, а якщо воно не проводиться, то до початку розгляду справи по суті, відповідач має право пред'явити зустрічний позов. Зустрічний позов є водночас самостійним позовом і засобом захисту відповідача проти вимог позивача, тому він повинен відповідати усім вимогам, які ставлять до позовних заяв. Зустрічний позов приймають до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема: 1) коли вони виникають з одних правовідносин; 2) коли вимоги за позовами можуть зараховуватися; 3) коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову. В іншому разі, суд вимогу відповідача розглядатиме в самостійному провадженні.

Подання зустрічного позову сприяє процесуальній економії, оскільки поєднує в одному провадженні дві справи. Крім того, зустрічний позов усуває можливу несумлінну вимогу позивача та перешкоджає ухваленню немотивованого рішення.

При поданні зустрічного позову відповідач набуває прав позивача стосовно своєї вимоги, крім права заміни відповідача та обрання підсудності.

– *Відзив на позов.* Відзив на позов – це заперечення відповідача, що здатні слугувати захистом його прав та інтересів.

Відзив відповідач управі подати в строк, що визначений в ухвалі суду про відкриття провадження. Подаючи відзив, відповідач зобов'язаний довести ті обставини, на які він посилається як на підставу своїх заперечень та підтвердити їх доказами. Тому разом з відзивом відповідач подає до суду всі письмові та електронні докази (які можливо доставити до суду), висновки експертів і заяви свідків, що підтверджують заперечення проти позову (ч. 1 ст. 191 ЦПК України).

Незважаючи на те, що подання відзиву є правом, а не обов'язком, у разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд має право вирішити спір за наявними матеріалами справи.

Під час розгляду справи по суті в частині з'ясування обставин справи, відповідач висловлює свої заперечення проти позову в усній формі, у вступному слові учасників справи.

Відповідач має право оспорювати як фактичні обставини, так і процесуальні підстави, тобто зміст відзиву може стосуватися як матеріально-правових, так і процесуально-правових обставин справи. Очевидно, що відзив відповідача по суті спору також буде ґрунтуватися на юридичних фактах, оскільки фактична сторона і юридична кваліфікація спірних відносин нерозривні між собою.

Якщо відповідач у своєму відзиві заявляє про сплив строку позовної давності, це є підстава для відмови в задоволенні позовних вимог (ч. 4 ст. 267 ЦК України).

– *Розгляд справи спочатку.* Відповідач, який був залучений у справу на заміну первісного відповідача або як співвідповідач, має право на підставі ч. 4 ст. 51 ЦПК України вимагати розгляду справи спочатку. Це право повинно бути роз'яснене судом при вступі у цивільний процес нового відповідача (співвідповідача). З метою реалізації цього права залучений відповідач подає клопотання. Право вимагати розгляду справи спочатку спрямоване на забезпечення змагальності і рівноправності сторін.

– *Перегляд заочного рішення.* Допускаючи розгляд справи в порядку заочного провадження та ухвалення заочних рішень, законодавець встановив спеціальний порядок перегляду та оскарження заочних рішень, що має забезпечувати досягнення мети та завдань цивільного судочинства. Добросовісному відповідачу компенсується не вигідне становище, у разі вирішення спору за його відсутності, шляхом встановлення спрощеного порядку перегляду заочного рішення.

Сторони наділені правом *укладати мирову угоду* на будь-якій стадії цивільного процесу. Це право сторони застосовують з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок. Зміст мирової угоди може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову (ст. 207 ЦПК України). Якщо сторони вичерпали спір укладенням мирової угоди, суд затверджує цю угоду відповідною ухвалою, в резолютивній частині якої зазначає умови угоди. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою одночасно закриває провадження у справі, попередньо роз'яснивши, що в майбутньому сторони не вправі звертатися в суд з тотожними вимогами.

Суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди та продовжує судовий розгляд, якщо:

- 1) умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або
- 2) одну зі сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

До початку розгляду справи по суті сторони вправі *врегулювати спір за участю судді.*

Врегулювання спору за участю судді відбувається у формі спільних та (або) закритих нарад протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів від дня постановлення ухвали про його проведення. Такий строк продовженню не підлягає.

Під час проведення таких нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розглядається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Також суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Врегулювання спору за участю судді припиняється:

- 1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді;
- 2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді;
- 3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою зі сторін;
- 4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду зі заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

Якщо врегулювання спору за участю судді припинено з підстав, передбачених пунктами 1–3, справу передають на розгляд іншому судді.

Цей інститут нечасто застосовують у судовій практиці, оскільки потребує додаткового регулювання окремих положень. Невизначеними є вимоги до судді, що проводить таке примирення. Не передбачено наслідки досягнення згоди в процесі примирення, оскільки закриття провадження у справі стосується тільки укладення мирової угоди. Зрештою, ч. 5 та ч. 6 ст. 203 ЦПК України, утворюють колізію, надаючи в ч. 5 право судді звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах чи пропонувати можливі шляхи мирного врегулювання спору, а у ч. 6 забороняє тому ж судді надавати сторонам юридичні поради та рекомендації.

– *Пред'явлення вимоги про поворот виконання.* На практиці часто виникають ситуації, коли потрібно усувати негативні наслідки від помилок юрисдикційних органів. На законодавчому рівні передбачено процедуру захисту сторони, не на користь якої було ухвалено і виконано попереднє рішення, що було скасоване.

Такою процедурою є поворот виконання рішення. Як зазначає Конституційний Суд України, поворот виконання рішення – це цивільна процесуальна гарантія захисту майнових прав особи, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище шляхом скасування правової підстави для виконання рішення та повернення стягувачем відповідачу всього одержаного за скасованим або зміненим рішенням. Інститут повороту виконання рішення спрямований на поновлення прав особи, порушених виконанням скасованого або зміненого рішення, та є способом захисту цих прав у разі отримання стягувачем за виконанням та у подальшому скасованим або зміненим судовим рішенням не належного, безпідставно стягнутого майна або виконаних дій, оскільки правова підстава для набуття майна чи виконання дій відпала [7, п. 3.2].

Вирішувати питання про поворот виконання суд може лише за умови, якщо скасований юрисдикційний акт виконаний і для первісного боржника внаслідок цього настали негативні наслідки. Суд, вирішуючи питання про поворот виконання, оперативно, дієво, у найпростіший спосіб (порівняно з новим позовним провадженням) і безоплатно (за розгляд цього питання не сплачується судовий збір) поновлює права особи, які були порушені виконанням скасованого згодом юрисдикційного акта [2, с. 187].

Відповідно до ст. 444 ЦПК України сторона має право подати заяву про поворот виконання рішення, якщо це питання не було вирішено судом при новому розгляді справи або судом апеляційної чи касаційної інстанції. Заяву відповідача про повернення стягнутого з нього за скасованим рішенням майна розглядає суд, у якому перебуває справа, з повідомленням сторін. Заяву про поворот виконання можна подати протягом одного року від дня ухвалення відповідного рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції або від дня ухвалення рішення при новому

розгляді справи. Таку заяву розглядають у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника у двадцятиденний строк від дня надходження заяви, проте їх неявка не перешкоджає її розгляду.

Отже, як бачимо, обсяг спеціальних прав сторін, що визначені у ст. 49 ЦПК України не є вичерпним. Сторони, наприклад, мають право на відстрочення, розстрочення судового збору зменшення його розміру або звільнення від його сплати [6, ст. 8]. Сторони також мають право, кожна зі сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що її стосується; домовитися між собою про залучення експертами певних осіб (ч. 3 ст. 103 ЦПК України); право на розгляд заяв за їх відсутності (ч. 3 ст. 211 ЦПК України); право на відстрочення і розстрочення виконання, зміну чи встановлення способу і порядку виконання рішення (435 ЦПК України) тощо.

Отже, на підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що до спеціальних процесуальних прав сторін, належать не лише права, що закріплені у ст. 49 ЦПК України, а й низка інших процесуальних прав. Спеціальні процесуальні права є видовим поняттям від цивільних процесуальних прав, а тому їм властиві усі ознаки цивільних процесуальних прав. Спеціальні цивільні процесуальні права – це закріплені у нормах цивільного процесуального закону можливості сторони, що нерозривно пов'язані з її процесуальним статусом і реалізація яких має безпосередній вплив на хід судового розгляду. Спеціальним процесуальним правам властива особлива правова природа, яка полягає у змісті та обсязі цих прав, часових межах для їх реалізації і наслідків такої реалізації.

Ці права, а також їх реалізація утворюють зміст процесуальних відносин. Отже, активна процесуальна діяльність сторін у позовному провадженні безпосередньо залежить від обсягу здійснення ними процесуальних прав. Належне і повне застосування спеціальних процесуальних прав сторонами сприяє ухваленню законного й обґрунтованого рішення, що своєю чергою забезпечує досягнення мети цивільного судочинства.

Список використаних джерел

1. Бичкова С. С. Право відповідача на визнання позову: цивільний процесуальний аспект // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 3. С. 268–277.
2. Верба-Сидор О. Б. Вирішення судом питання про поворот виконання в цивільному процесі // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2010. Вип. 52. С. 180–189.
3. Гусаров К. В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности: автореф. дисс. на получ. ученой степени кандидата юридических наук. Харьков, 2000. 17 с.
4. Луспенник Д. Заочне рішення у цивільному судочинстві: перші узагальнення судової практики // Юридичний журнал. 2006. №11. URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=2478>
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09
6. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 // Відомості Верховної Ради України. 2012. №14. Ст. 87.
7. Рішення Конституційного Суду України №13-пп/2011 від 02.11.2011. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11/conv>

References

1. Bychkova, S. S. (2010). Pravo vidpovidacha na vyznannia pozovu: tsyvil'nyj protsesual'nyj aspekt. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 268–277.

2. Verba-Sydor, O. B. (2011). Vyrishennia sudom pytannia pro povorot vykonannia v tsyvil'nomu protsesi. *Visnyk L'viv. un-tu. Serii iuryd*, 52, 180–189.
3. Gusarov, K. V. (2000). *Problemy grazhdanskoj processual'noj pravosub#ektnosti : avtoref. diss. na poluch. uch. step. kand. jurid. nauk*. Har'kov.
4. Luspenyk, D. (2006). Zaochne rishennia u tsyvil'nomu sudochynstvi: pershi uzahal'nennia sudovoi praktyky. *Yurydychnyj zhurnal*. №11.
5. *Pro zastosuvannia norm tsyvil'noho protsesual'noho zakonodavstva, scho rehuliuut' provadzhennia u spravi do sudovoho rozghliadu*: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12.06.2009 r. № 5. Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09
6. Pro sudovij zbir: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011. (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, №14, st. 87.
7. *Rishennia Konstytutsijnoho Sudu Ukrainy №13-rp/2011 vid 02.11.2011*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11?find=1&text=%E2%B3%E4%EF%E0%EB%E0#w11>

SPECIAL RIGHTS OF THE PARTIES IN CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE

R. Lemyk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: roksolana.lemyk@lnu.edu.ua*

The realization of special procedural rights in civil procedure is aimed particularly at the implementation of the principles of dispositiveness, competitiveness and equality of parties. The necessity of investigation of legal nature of special procedural rights in the civil process, their content and extent is caused by the fact that in modern Ukrainian society the issue of real protection of the rights and legitimate interests of citizens proclaimed by the Constitution of Ukraine is very acute. In particular, Article 55 of the Constitution of Ukraine provides the protection of human rights and freedoms by the court and guarantees the right to appeal against decisions, actions or omissions of state authorities, local self-government bodies, officials and officers.

The analysis of the case law shows that concerned parties do not always have the opportunity to effectively implement the procedural rights granted to them, which is caused both by the imperfection of procedural legislation (terminology problems, inconsistency with the realities of law enforcement, etc.), and the complexity of their implementation.

This article comprehensively analyzes the content of special rights of the parties in civil procedure, based on the investigation of scientific works and case law materials. However, theoretical foundations as well as principles for practical realization of the special procedural rights of the parties in civil procedure have been developed.

The author analyzed the regulatory material, scientific literature and case law regarding the procedure for the parties to implement their special procedural rights in civil procedure and formulated conclusions and proposals regarding procedure of implementation of these rights by the parties.

The article forms a system of special procedural rights in civil procedure, which includes a number of other procedural rights stipulated by the procedural legislation for the parties in addition to the rights of the parties defined in Article 49 of the Civil Procedural Code of Ukraine.

The legal nature of specific rights of the parties is characterized, the peculiarities of implementation of the special procedural law that is enshrined in the civil procedural law are

revealed and analyzed in details. Moreover, special attention was paid to the peculiarities of implementation of special procedural rights during the trial in absentia.

The author's own vision of the solution to legislation gaps concerning the consequences of the implementation of special rights by the parties in the action proceeding is proposed as well as proposals for the improvement of special procedural rights institute in the civil procedure is formulated.

According to the research performed, the author reaches a decision that not only the rights that are enshrined in Article 49 of the Civil Code, but also the number of other procedural rights belong to the special procedural rights of the parties.

Special procedural rights are a specific concept of civil rights of procedural rights, and therefore they are inherent in all the features of civil procedural rights.

Special civil procedural rights are possibilities of the parties enshrined in the civil procedural provisions that are inextricably linked to their procedural status. Moreover, their implementation has a direct impact on the conduct of the trial. Special procedural rights are characterized by the specific legal nature that is reflected in the content and extent of these rights, the time limits and consequences of such implementation.

Both the rights and their implementation form the content of procedural relations. Thus the active procedural practice of the parties directly depends on the extent of realization of their procedural rights in the action proceeding.

The proper and complete implementation of special procedural rights by the parties contributes to the adoption of a lawful and reasonable decision, that in turn ensures the achievement of the purpose of civil procedure.

Keywords: action proceeding, claimant, defendant, system of special procedural rights.

*Стаття: надійшла до редакції 10.10.2019
прийнята до друку 05.11.2019*